

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Аникієнко В.О.

студент,

Науковий керівник: Ульяновський В.І.

доктор історичних наук, професор,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АНТРОПОМОРФНІ ФІГУРКИ ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ ДІВЧАТ (НА ПРИКЛАДІ КЕРАМІЧНИХ ФІГУРОК XIV–XVIII СТ. З ЕКСПОЗИЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ)

Дослідження питань, що стосуються історії дитинства в Україні, займає важливе місце в загальній історії України. Невід’ємною складовою дитинства є іграшки, які несуть у собі певні смислові навантаження, що спрямовані на конкретне виховне значення. Історію іграшки вивчали: Герус Л., Дайн Г., Дінцес Л., Жмуд Н., Коваленко О. та Сердюк І., Маслійчук В., Найден О., Оршанський Л., Сушко А. й інші. Актуальність даного дослідження полягає в розкритті особливостей виховного значення антропоморфних фігурок для дівчат.

Необхідно з’ясувати погляди на виховання дитини. Так, основні педагогічні ідеї європейських мислителів зводяться до наступних тез: першопочатково навчання здійснюється батьками всередині сім’ї; гра є невід’ємною складовою виховання дитини; посередництвом гри відбувається засвоєння необхідних навичок, які знадобляться в дорослому житті; діти здатні до наслідування поведінки дорослих; іграшка є елементом виховання (особливо в ігровому процесі); часткове залучення дітей до діяльності дорослих є частиною виховання тощо [2, с. 294, 322; 3, с. 47–49, 67–69; 5, с. 465, 529, 549–550; 7, с. 58, 140–141, 158; 9, с. 243–246, 280–281, 478–479; 11, с. 102–104, 164–165].

Керамічні антропоморфні фігурки з колекції Національного музею історії України, що датуються XIV–XVIII століттями [10] (фото 1), є одним із видів іграшок, які збереглися до наших днів. Їхній зовнішній

вигляд доволі стилізований до людського. Виховним призначенням таких фігурок є засвоєння образу материнства дівчинкою ще з дитинства.

**Фото 1. Антропоморфні фігурки з експозиції
Національного музею історії України**

Джерело: зроблено автором

Такі фігурки не є чимось новим для XIV століття, адже нам відомі подібні археологічні знахідки різних епох на території України. Серед знахідок витворів палеолітичного мистецтва на Чернігівщині є 20 схематизованих фігурок жінок [1, с. 57–58]. Відомо близько 3000 жіночих фігурок трипільської культури [1, с. 117–118]. Проте в цей період дані фігурки є свідченнями існування культу жінки-матері – Великої богині родючості [1, с. 125]. Можливо саме такі зображення слугують відправною точкою до створення подібних фігурок в більш пізні періоди, коли ритуальність втрачає своє значення. Найдавніша лялька, знайдена на території України походить із античного міста Ольвії, відмінною своєрідністю якої є рухливі кінцівки [12].

Найбільш ранні антропоморфні фігурки мають приблизну схожість з людськими рисами. Прикладом для засвоєння образу материнства для дівчинки є матір, яка здійснює догляд за дитиною від народження [4, с. 277]. Те, як виховує вона дівчинку, і є відправною точкою для засвоєння образу. Тобто «матеріал» для сюжетів ігор дитина бере із власної сім'ї. Ігровий процес прямо відображає ті події, що відбуваються між членами родини, у

якій перебуває дівчинка. Подібного висновку дійшли у своїх дослідженнях Е. Еріксон [15, с. 42] та Д. Ельконін [14, с. 16–17].

Але не все так однозначно у випадку із вихованням дівчинки лише на прикладі її матері. Батьки проводили мало часу з дітьми, що пов'язано з їхньою трудовою діяльністю, а в багатодітних сім'ях догляд могли здійснювати старші діти за молодшими. Тому, якщо в такій родині дівчинка старша за свого брата (чи сестру), то саме вона ставала нянькою для нього. Віднаходимо такі прояви серед населення Самоа, коли дівчинці вже з 6 років доручають доглядати за молодшою дитиною [6, с. 65], такий факт підтверджує й І. Кон [4, с. 234]. Вони знайшли своє відображення і в народній творчості. Для прикладу наведемо казку «Гуси-Лебеди», де дівчинку (явно ще малих років) залишили доглядати меншого брата [8, с. 147–148]. Тобто маємо доволі поширену практику виховання старшими дітьми в родині молодших. Це прив'язується до того образу виховання дівчинки, коли в неї мають намір розвинути навички материнства. Тому ця практика накладається на засвоєння образу від матері через іграшку в ігровому процесі, а також закріплення таких навичок на практиці, і вони підсилюють одне одного.

Активно граючи з іграшкою та доглядаючи за меншими дітьми в сім'ї, дівчинка засвоює основні навички поведінки з дитиною (виховання та піклування про неї). Це все спонукає до розуміння дівчинкою свого становища в сім'ї. На це натякають самі іграшки своєю зовнішньою формою. Адже з цієї колекції є декілька фігурок, що зображають матір, яка тримає на своїх руках маленьку дитину. Це є відображенням справжнього життя, коли матір тримає дитину на руках біля грудей (процес годування), за яким може спостерігати більша дитина. Завдяки такому прикладу у неї й утворюються асоціації (за одним із шляхів утворення – за схожістю [13, с. 348–353]), які відкладаються в пам'яті.

Ще одна ознака зовнішнього вигляду цих антропоморфних фігурок (хімерність форм) дає зрозуміти, що іграшку намагаються підлаштувати для дитини так, щоб вона її активно використовувала. Про це стверджує К. Д. Ушинський, що дитина охочіше використовує в ігровому процесі іграшку, яка зроблена «не до кінця», ніби неякісна [13, с. 432]. Також це може пояснюватися тим, що фігурки мають антропоморфні риси, а так як люди відрізняються між собою за виразом обличчя, формою голови і т.п., то незакінченість зовнішніх рис іграшки дає більшість варіацій для ігрового процесу. Однак ближче до XVIII століття такі фігурки починають набувати все більш витончених форм. Це може бути пов'язано

із відходом процесу виготовлення фігурок лише всередині родини, і переходом до масштабнішого виробництва професійними гончарями. Але загальної зміни сприйняття образу не відбувається.

Отже, основною метою антропоморфних іграшок є засвоєння дівчинкою образу матері. Першопочатково такі фігурки мали смислове навантаження культового предмету, яке згодом поступово втрачилось. Зовнішній вигляд антропоморфних фігурок не є сталим: превалюють химерні риси із наближенням до людських. Це дає більше простору для розвитку уяви під час ігрового процесу. Саме в ігровому процесі за допомогою іграшки та дитячої уяви мають закріпитися в пам'яті окремі епізоди, пов'язані із доглядом за дітьми. Цьому сприяють постійні приклади із життя дитини (спостереження за членами родини, догляд за молодшими братами чи сестрами), а також казки. Надання іграшки, яка запрограмована виробити в дитині навички материнства, і догляд за молодшим братом чи сестрою – це дві особливості виховання дівчат, які співіснують одночасно та підсилюють одна одну.

Список використаних джерел:

1. Археологія України: курс лекцій: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [Л. Л. Залізник, О. П. Моця, В. М. Зубар та ін.]. – Київ: Либідь, 2005. – 502 с.
2. История педагогики Карла Шмидта, изложенная во всемирно-историческом развитии и в органической связи с культурной жизнью народов (в четырех томах). Том 1. История педагогики дохристианской эпохи. Издание третье, дополненное и исправленное Вихардом Ланге. Перевод Эдуарда Циммермана. – Москва: Издание К.Т. Солдатенкова. Типография А.И. Мамонтова и К°, 1877. – 516 с.
3. Коменский Я. Материнская школа / Перевод Д.Н. Королькова / Ян Амос Коменский. – Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1947. – 103 с.
4. Кон И. С. Ребенок и общество: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / И. С. Кон. – Москва: Издательский центр «Академия», 2003. – 336 с.
5. Локк Д. Сочинения: В 3 т. / Пер. с англ. и лат. Т. 3. / Ред. и сост., авт. примеч. А. Л. Субботин. – Москва: Мысль, 1988. – 668 с. – (Филос. наследие).
6. Мид М. Культура и мир детства. Избранные произведения / М. Мид. – Москва: Наука, 1988. – 429 с.
7. Мор Т., Кампанелла Т. Утопія. Місто Сонця / Перекл. з лат.; Вступ. слово Й. Кобова та Ю. Цимбалюка; Передм. Й. Кобова. – Київ: Дніпро, 1988. – 207 с. – (Вершини світового письменства, том 63).
8. Народные русские сказки А. Н. Афанасьева: В 3 т. / Подгот. Л. Г. Бараг, Н. В. Новиков; Отв. ред. Э. В. Померанцева, К. В. Чистов. – М.: Наука, 1984–1985. – Т. 1. – 1984. – 512 с.

9. Песталоцци И.Г. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. Т. 1 / Под. ред. В.А. Ротенберг, В.М. Каларина. – Москва: Педагогика, 1981. – 336 с. – (Пед. б-ка).

10. Попельницька О. О. Керамічні вироби дрібної пластики XIV–XVIII ст. з Національного музею історії України [Електронний ресурс] / Олена Олексіївна Попельницька – Режим доступу: <http://prostir.museum/ua/post/27780> (дата звернення: 25.05.2021).

11. Руссо Ж.-Ж. Педагогические сочинения: В 2-х т. Т. 1 / Под. ред. Г. Н. Джибладзе; сост. А. Н. Джурицкий. – Москва: Педагогика, 1981. – 656 с. – (Пед. б-ка).

12. Стародавні прототипи та прообрази української ляльки-мотанки [Електронний ресурс] // Музей Івана Гончара. – 2012. – Режим доступу: <https://honchar.org.ua/p/starodavni-prototyru-ta-proobrazy-ukrajinskoji-lyalky-motanky/> (дата звернення: 25.05.2021).

13. Ушинский К. Д. Собрание сочинений. Том 8: Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии. Т. 1 / Константин Дмитриевич Ушинский. – Москва-Ленинград: Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1950. – 776 с.

14. Эльконин Д. Б. Психология игры / Д. Б. Эльконин. – Москва: Владос, 1999. – 360 с.

15. Эриксон Э. Детство и общество / Эрик Эриксон. – Санкт-Петербург: Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1963. – 200 с.